مقاله:

جهان امروز با وجود پیشرفتهای زیاد علم و صنعت، بیش از هر زمان دیگر به خلق پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) که در قرآن از آن به «خلق عظیم» تعبیر شده، نیاز دارد. در مقابل پیشرفتهای شگرف و اعجاب انگیز بشر، در کجی ها و انحرافات نیز پیچیدگی زیاد شده است، به گونه ای مثلا با و سایل پیشرفته، ظلم و ستم و دزدی و غارت و برخوردهای زشت و زورگویی ها بیشتر به چشم می خورد. چه ظلمها، ستم ها و ویرانی ها به اسم آزادی و دمو کراسی به بار نمی آید و چه برخوردهای زشت و غیرانسانی که صورت نمی گیرد. در واقع، در جهان امروز «انسان»، فراموش شده و به سقوط اخلاقی و سوء اخلاق دچار گشته است. از این رو، برخی از آشتی با خدا و لزوم یاری گرفتن از دین و مذهب سخن می گویند.

از همینروی، در تحقیق حاضر، به مبحث حسن خلق از دیدگاه قرآن و روایات پرداخته و با علم روانشناسی به صورت تطبیقی، مقایسه می شود.

معناي حسن خلق

امام باقر (عليه السلام) نيز مي فرمود: كاملترين ايمان را خوش اخلاق ترين مومنان دارا هستند. ٢

حضرت موسی کاظم (علیهالسلام) فرمود: ایمان کامل نمی شود مگر آنکه در او سه خصلت باشد یک خصلت از خداوند و آن کتمان اسرار و راز پوشی است که خدا عالم به غیب است و بر راز و اسرار نهانی خود کسی را آگاه نفرمایید مگر پیغمبرانی که برجسته باشند.

معناي لغوي حسن خلق

اخلاق جمع مکسر[خُلق] و [خَلَق] است خلق به معنای سرشت و سجیه و مجموعه صفات زشت و زیبای ظاهری و باطنی. "

تعريف فضايل اخلاقي

همان گونه که روشن شد حسن خلق آثار ارزنده ای در سعادت ابدی انسان دارند هر کس میخواهد به سعادت ابدی دست یابد لازم است که صفحه دلش را از رذایل اخلاقی و اخلاق ناپسند پاک کرده فضایل اخلاقی را جایگزین آن نماید اخلاق پسندیده مجموعه ای از فضایل انسانی است که انسان را زینت بخشیده به رستگاری می رساند. فهرست برخی از فضایل اخلاقی این گونه است:

١) فضايلي كه در ارتباط با خدا و دين اسلام مطرح است از قبيل اهميت دادن به نماز، دعا...

۲) فضایلی که در ارتباط با خود انسان مطرح است مانند روحیه عذر طلبی، اغتنام فرصت...

۳) فضایلی که در ارتباط با دیگران مطرح است مانند تواضع، راستی و راستگویی...

تعريف رذايل اخلاقي

رذایل اخلاقی صفات و حالاتی است که نتیجه فراموشی و غفلت از خدا بوده و موجب بدبختی همیشگی انسان می گردد این صفات ناپسند حجاب هایی است که انسان را از درک معارف الهی و نسیم های روح بخش قدسی محروم می نماید زیرا رذایل اخلاقی به منزله پرده ای است که نفوذ انسان ها را می پوشاند و مانع صفا و روشنی آن می شود چگونه چنین نباشد در حالی که قلب انسان همانند ظرف است تا وقتی که ظرفی پر از آب باشد هوا وارد آن نمی شود و قلبی هم که به غیر خدا مشغول باشد. معرفت، محبت و انس الهی وارد آن نمی شود.

امام صادق (علیه السلام) فرمود: اگر در عمرت دو روز مهلت یافتی یک روز را به فرا گرفتن ادب و تربیت اختصاص بده تا روز مرگت از آن کمک بگیری^۵.

حسن خلق از دیدگاه اسلام

اولیای گرامی اسلام ضمن روایت های متعدد از فواید مادی حسن خلق سخت سخن گفته و پیروان خود را با نتایج دنیوی اخلاق متوجه نموده اند

دنیای امروز، حسن خلق را تنها از بعد مادی می نگرد و هدفش از رعایت وظایف اخلاقی دوست یابی و سود جویی است. اگر به سفر برود و در محیط ناشناسی قرار گیرد و یا در وطن خود با شرایطی مواجه شود که از رعایت وظایف اخلاقی، نه دوستی به دست می آورد و نه سودی عایدش می گردد در این موقع نسبت به رعایت و عدم رعایت وظایف اخلاقی بی تفاوت می شود و ابا نمی کند در مواقعی به نام تفریح مرتکب عمل خلاف اخلاق شود و دیگران مورد تحقیر و اهانت قرار دهد.

پیروان قرآن شریف حسن خلق را از وظایف ایمانی و معنوی خود می دانند و به اتکای روایاتی که از اولیای گرامی اسلام رسیده آن را یکی از وسایل بزرگ جلب رحمت باری تعالی در قیامت به حساب می آورند.

در این جا بعضی از روایات که روشنگر ارزش معنوی و ایمانی حسن خلق است می آوریم. گرسول اکرم (صلّی الله علیه و آله و سلّم): کاملترین مؤمنین از جهت ایمان کسانی هستند که اخلاقشان نیکوتر است

نا گفته نماند که بین اخلاق حمیده و سجایای پسندیده دو رشته خلق خوب و جود دارد که از سایر محاسن اخلاق می بر تر و بالاتر است: اول خلقیات و جدانی. دوم: مکارم الاخلاق می محاسن اخلاق است.

در بینش الهی کسی حسن خلق دارد و انسان اخلاقی شناخته می شود که متخلق بـه اخـلاق الهـی و مؤدب به آداب دینی بوده و در همه موضوعات مسائل پایبند به دستورات دین و عامل به آن باشد.

مقصود از حسن خلق که جامع بین خیر دنیا و آخرت است آن نوع از اخلاق است که در تمام زمینه ها صاحب خلق نیکو باشد نه در بخشی از آن. بنابراین کسانی که پای بند به دین و دستورات دینی نبوده و به فرائض الهی از قبیل نماز و روزه و خمس و... اهمیت نمی دهند ولی در برخورد با مردم ملایم و آرام برده و با زبان چرب و نرم سخن می گویند گرچه خلقشان تا حدی مورد ستایش است ولی آن آثاری که برای حسن خلق بیان شده بود برای این ها نیست زیرا بالاترین و برترین حسن خلق همان وَرَع و عفاف و اجتناب از گناه است که این افراد فاقد آنند.

دین مقدس اسلام، همواره پیروان خود را به نرمخویی و ملایمت در رفتار با دیگران دعوت می کند و آنان را از درشتی و تندخویی باز می دارد.

ارزشی که اسلام برای انسان خوشرفتار قائل است، تنها به مؤمنان محدود نمی شود، بلکه غیر آنان نیز اگر این فضیلت را دارا باشند، از مزایای ارزشی آن بهره مند می شوند. در تاریخ چنین آمده است:

آثار حسن خلق

اخلاق پسندیده آثار و فواید ارزنده ای در سعادت دنیوی و اخروی انسان دارد روایات فراوانی در این زمینه از پیشوایان اسلام نقل شده که برخی از آن ها را در دو بخش آثار دنیوی و اخروی بیان می کنیم

- الف) آثار دنیوی
 - ۱) عامل عزت
 - ۲) طول عمر
- ۳) زیاد شدن روزی
- ۴) تحکیم پیوند دوستی
 - ۵) همبستگی و الفت
 - ب) آثار اخروی
 - ١) زدودن لغزش ها
 - ۲) آسانی حساب
 - ۳) برتری در جه

صاحب اخلاق حمیده بواسطه حسن خلقش دنیا و آخرت را باهم دارد زیرا در دنیا با عمر طولانی و روزی بسیار و در آخرت نزدیک ترین فرد به رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) خواهد بود. پیامبر در حدیث صریحی به ام سلمه فرمود: حسن خلق جامع خیر دنیا و آخرت است ۱۰.

حسن خلق دارای آثار و فواید فراوانی است. این آثار در دنیا و آخرت دیده می شود از جمله:

آثار دنیوی حسن خلق

الف: پیوندهای دوستی را محکم و پایدار می کند.

ب: موجب آبادی سرزمین ها و طول عمر می گردد

ج: روزی را زیاد می کند.

د: موقعیت اجتماعی انسان را بهبود می بخشد

و: مشکلات و ناهمواری های زندگی را هموار می سازد.

آثار اخروي حسن خلق

الف: موجب نيل به درجات عالى مي شود

ب: حساب را آسان مي كند

ج: آمرزش گناهان

د: ورود به بهشت

آثار بداخلاقي

۱) **از بین رفتن اعمال:** بداخلاقی باعث از بین رفتن اعمال دیگر انسان می شود؛ زیرا انسان را از حالت تعادل خارج می کند و هر کار خوبی هم داشته باشد عاقبت با بداخلاقی از ارزش آن کاسته شده و بداخلاقی بر کارهایش سایه می افکند و نمی گذارد شیرینی آن کارها را درک کند.

۲) توانایی نداشتن بر توبه حقیقی: فرد بداخلاق هنگامی که از گناهی توبه می کند در حالی که بداخلاقی را از وجود خویش ریشه کن نساخته، عقده آن را در جای دیگر و به صورت شدیدتر باز می کند و به همین خاطر هر گز موفق به توبه کامل نمی شود تا اینکه این رذیله اخلاقی را از درون خویش یاک سازد. ۱۱

۳) **فشار قبر:** کسی که بداخلاقی می کند و آن را تا زمان مرگ معالجه نکند دچار عذاب قبر می شود

۴) محروم شدن از بهشت: انسان به سبب بـداخلاقی، زیان هـای بزرگی متحمـل مـی شـود و از نعمت های بسیاری محروم می شود و عاقبت انسان را به عذاب اخروی می افکند

- ۵) **از بین رفتن خیر دنیا و آخرت:** بداخلاقی اولاً باعث از دست دادن خیر دنیوی می شود و اجازه نمی هد صاحبش در دنیا آرامشی را احساس کند و چنین شخصی لذت دنیا را از دست می دهد و ثانیاً فرد بداخلاق خیر اخروی یعنی بهشت برین و رضایت پروردگار را از دست می دهد.
- ۶) نداشتن طراوات زندگی: با تندخویی طراوات و شادابی در زندگی انسان وجود نخواهد داشت و در واقع نمی تواند زندگی واقعی را تجربه کند

انواع بداخلاقی از نظر علم روانشناسی یا دین

بداخلاقی طیف وسیعی از گناهان را شامل می شود و خشم و عصبانیت یکی از مصادیق بارز بداخلاقی به شمار می رودبرخی از انواع بداخلاقی موارد زیر به شمار می آید:^{۱۲}

- ۱) بداخلاقی در خانه.
 - ٢) بداخلاقي شغلي.
- ٣) بداخلاقي سياسي.
- ٤) بداخلاقي اجتماعي.

درمان بداخلاقي

باید دانست که بداخلاقی مرضی قابل درمان نیست، و اگر اخلاق تغییرپذیر نبود سفارش ها و اندرزها و تربیتها باطل بود. امیرالمؤمنین در سفارشاتش به یکی از اصحاب فرمودند: اخلاقت را نیکو ساز. پس با این حدیث میتوان متوجه شد که اخلاق قابل تغییر است.

برخى راه هاى درمان بداخلاقى اين چنين است:

1) یاد آوری مفاسد دنیوی: کسی که بداخلاق است اگر کمی به اطرافش توجه کند می بیند که افراد جامعه از او گریزان هستند و نمی تواند با دیگران رابطه خوبی برقرار کند و معمولاً تنها است و یا افراد جامعه به خاطر خلق بد او از او دل آزرده هستند و خاطره خوبی از وی ندارند و به او به عنوان یک مزاحم نگاه می کنند و با یک عده محدودی هم که ارتباط دارد بیشتر ارتباطی تخریبی است تا یک ارتباط سالم.

حال اگر این شخص مفاسد دنیوی بداخلاقی را برای خویش متذکر شود، آرام آرام رفتارش را تغییر می دهد و مایه امید و آرامش دیگران می شود.

۲) همنشینی با افراد خوش اخلاق: اگر در جایی باشید که کسی از عطر استفاده کرده باشد و شما از آنجا عبور کنید بوی خوش آن عطر به مشام شما می رسد با آن که شما از عطر استفاده نکرده اید و این چنین است اگر فردی که رفتار تندی دارد با افراد خوش اخلاق نشست و برخاست داشته باشد کم کم اخلاق نیکوی آنها به این فرد اثر می گذارد و بعد از مدتی متوجه اثرات آن بر خودش می شود.

۳) مبارزه با نفس در رفع اخلاق بد: کسی را در نظر بگیرید که قند خون دارد وی همیشه مواظب خوراک خود هست تا مبادا قند خونش بالا برود. فردی که بداخلاق است نیز باید مراقب باشد چیزهایی که زمینه بداخلاقی وی را ایجاد می کند برطرف نماید و یا حالتش را عوض کند

2) وادار کردن نفس به اعمالی که بر خواسته از اعمال نیکوست: علاوه بر اینکه انسان باید مراقب باشد خصلتهای تند از او سر نزند باید خودش را به ویژگیهای نیکو وادار سازد. برای مثال وقتی که می خواهد صحبت کند نرم و نیکو سخن بگوید و یا از عبارات زیبا استفاده کند و اجازه بدهد که دیگران هم سخنان خود را بگویند.

نتيجه گيري

حسن خلق از زمان بعثت اولین پیامبر حضرت آدم (علیه السلام) جهت ارزش یافتن انسان مورد توجّه حضرت ربّ العزّه بوده و به آدم ابوالبشر سفارش و وصیت شده است.

بدون زدودن آلودگیهای اخلاقی و پیراستن نفس و روی آوردن به جانب حسنات آراستن نفس و حسن خلق امکان پذیر نیست.

برای ایجاد حسن خلق، شناخت رذایل و فضایل، قدم اوّل؛ و کوشش به خرج دادن و ریاضت کشیدن برای پاک شدن نفس از رذایل و آراسته شدن درون به حسنات، قدم دوم؛ و حفظ حقایق متحقّق در نفس با توجه دائم، قدم سوم و آخر است.

بدون حسن خلق مشکلات فردی و خانوادگی و اجتماعی قابل حل نیست.

مؤمن بد اخلاق در پیشگاه حضرت حق موجودی بی ارزش و مؤمن خوش اخلاق از بهترین عباد خداست. ایمان انسان، با حسن خلق قابل تقویت است و با سوء خلق در معرض خطر و نابودی است.

یکی از اساسی ترین رموز خوشبختی و لذت بردن از زندگی، اخلاق خوش و صفات کریمه است و در دنیای امروز که استرس و فشارهای فراوان از هر سو وجود ما را محاصره کرده است، تنها با خوشرویی می توان عمر را با آرامش و رضایت سپری کرد. از طرف دیگر در عرصهٔ زندگی موقعیت های بسیاری به وجود می آید که انسان آگاه و باایمان با برخورداری از این موقعیت ها و کسب فضایل اخلاقی، می تواند در جهت کمال و حفظ آرامش خود و خانواده گام بردارد. بنابراین برای زندگی خوب و سعادتمندانه، اخلاق خوش مهمترین عنصر است و بدون آن زندگی عذاب آور و خسته کننده است، زیرا شخص بداخلاق زندگی را به کام خود و اطرافیان تلخ می کند و تمام پیوندهای عاطفی را از میان برمی دارد.

نیک خویی پل ارتباطی بین افراد را مستحکم می کند و از ارکان پایداری کانون خانواده نیز به شمار می رود و باعث سلامت روانی خانواده و درنتیجه سلامت جامعه است، به همین جهت از بسیاری عبادات برتر و بالاتر شمرده شده است، یکی از عوامل مهمی که پیامبررا در امر رسالت توفیق داد خلق نیکو و رفتار پر از عطوفت آن حضرت بود. ایشان پیام را با نرمی و مدارا تبلیغ می کرد، بنابراین کشش بیشتری در میان مخاطبان داشت. صلابت و قاطعیت در اجرای احکام و حدود الهی به دین برمی گردد و سستی در این عرصه مایه سست بنیادی حیات اجتماعی، افزایش جرم و بزهکاری، هتک حرمت و عفت

عمومی و فروپاشی ارزشها و بایدهای اخلاقی، اعتقادی و ... می شود که هیچ اندیشه گر و خردورزی با ملایمت و سازش و نرمخویی، پیامدهای سنگین و بنیان برانداز یادشده را نمی پذیرد .

راهكارها

راه کارهای تحصیل خوش اخلاقی و مبارزه با بداخلاقی توجه به ارزش و آثار معنوی و مادی خوش اخلاقی و آثار نیک آن و همچنین زشتی بداخلاقی، تمرین و ممارست، مطالعه احوال انسانهای خوش اخلاق و برورش عواطف انسانی در روایات برای خوش اخلاقی و خوشرویی آثاری همچون از بین بردن گناهان، زدودن کینهها، جلب محبت خدا و مردم ذکر شده است .

بر اساس قواعد تربیت اسلامی، اولین قدم برای کسب فضایل، توبه و سپس دفع رذایل اخلاقی مهم به ویژه گناهان رفتاری در حد توان است که البته به هر درجه این مراتب طی شود به همان میزان امکان بروز حُسن خُلق از فرد مهیا میشود و بلکه بسیاری از این مراتب، خود حسن خلق هستند. اما به طور خاص چند سبب برای دستیابی به این صفت والا وجود دارد.

تلقین ارزش حسن خُلق به نفس: زیرا نیرومندترین انگیزه بر کسب و مواظبت حسن خُلق در این است که متذکّر شرافت و ستودگی آن در نزد عقل و شرع باشد.محبت الهی: مهمترین سبب خوشخویی، تلاش برای دستیابی به محبت الهی است که میتواند خوشخلقی را به طور نهادینه و به تبعیت از خلق خوش محمّدی در انسان اخلاق جو نهادینه کند؛ .

حیا: زیرا روایت است که خوش خلقی و خوش رویی از آثار حیا هستند. رأفت قلبی: که ضد قسوت است، فرد را به حسن خلق دعوت می کند. تکرار اخلاق زیبا: تا کم کم ملکه گردند زیرا اخلاق نیکو را از می توان با عادت و تمرین به دست آورد و تمرین و ریاضت هم جز این نیست که در آغاز کارهایی را از روی زحمت انجام دهد تا سرانجام عادی و طبیعی گردد مانند هر کار و شغل دیگر که ممارست می خواهد. معاشرت با اهل اخلاق زیبا: با اهل دانش، خیر، صلاح، دیانت و عفاف هم نشینی کند تا بر زی آن ها درآید و به اخلاق آنان متخلق شود، و از اهل شر و فساد که مایل به دنیا و لذات دنیایند، دوری کند، تا این که طبعش به رفتار آن ها علاقه و میل پیدا نکند و به هلاکت افتد

دعای متضرعانه: از صمیم قلب و با حالت نیاز به درگاه الهی تضرع کنید. توجه به سلامت جسم: زیرا غلبه ی اخلاط ناسالم بر بدن (طبق مبانی طب سنتی – روایی) و نیز استرس و اضطراب و ناراحتی عصبی، زمینه ی بدخلقی را ایجاد و فرد را از اخلاق نیک محروم می کنند.

پی نوشت

محمّد على، انصارى قمى، نهج البلاغه، مؤسسه انتشارات نوين، نامه ١٣٨٩،٣١ ، ص١٠٥.

ً محمّد، محمّدی ری شهری، میزان الحکمه، ج۵، قم،دارالحدیث،۱۳۷۶، ص۵۵.

ً محمدباقر، مجلسی، بحارالانوار، ج۱۶، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،۱۳۷۸، ص ۳۱۰.

على اكبر، قرشى، قاموس قرآن، ص٢٩٣.

° همان.

محمّد باقر، مجلسي، همان كتاب، ج ٧٥، ص٥٣.

محمّد، محمّدی ری شهری، همان کتاب، ج ۳، ص ۱۴۶.

^ عباس، قمی، سفینه البحار، ج ۱، فراهانی، ۱۳۶۳، ص ۴۱۰.

محمّد باقر، مجلسي، روضه المتقين، ج ١٣، ص ١٢٨.

" محمّد باقر، مجلسی، ج ۶۸، ص ۳۸۳.

" ابن شعبه حسن، حراني، تحف العقوبي، دارالحديث، ١٣٨٣، ص٣٥٥.

۱٬ محمد، حر عاملی، چاپ اوّل، ج۲، قم، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۹، ص۹۸.